

SGPiS w Warszawie

Teresa ŚLABY

Koncepcja pomiaru dobrobytu społecznego

The Concept of the Measurement of Social Welfare

Przedmiotem pracy jest analiza szachownicowej tablicy, zaproponowanej przez jej polskiego współautora i propagatora, prof. dr hab. T. Przeciszewskiego.¹ W tej części tablicy, w której są rozpatrywane efekty gospodarowania występują dwa podstawowe składniki dobrobytu, a mianowicie: poziom i jakość życia. Koncepcja T. Przeciszewskiego jest - w pewnym zakresie - spójna i porównywalna z innymi metodami badawczymi, stosowanymi dotychczas w Polsce i związanymi z pomiarem - przede wszystkim - poziomu życia. W szczególności dotyczy to zastosowania tzw. metody genewskiej, zainicjowanej przez prof. J. Drewnowskiego w latach sześćdziesiątych, a wykorzystywanej - w bardzo obecnie zmodyfikowanej formie - przez zespół badawczy pod kierunkiem prof. dr hab. A. Luszniwicza do pomiaru poziomu życia ludności Polski w latach 1980-1987.² Proponowana tablica szachownicowa jest wzbogacona - w analizie efektów gospodarowania - o problemy pomiaru jakości życia, którego w Polsce nie przeprowadzono do 1988 roku. Pierwszych danych statystycznych o jakości życia (a tym samym o poziomach wskaźników subiektywnych) dostarczyło empiryczne badanie jakości życia ludności Polski, przeprowadzone przez GUS w III kw. 1988 roku.

¹Por. T. Przeciszewski: *Planowanie społeczne a polityka społeczna*. PWN, Warszawa 1987.

²Poziom życia ludności Polski w latach 1980-1986 (Raport nr 1) oraz w 1987 roku (Raport nr 2) I. Krawczak, A. Luszniwicz, T. Panek, J. Podgórski, T. Ślaby, ISiD, SGPiS, Warszawa 1987, 1988.

Pierwszych danych statystycznych o jakości życia (a tym samym o poziomach wskaźników subiektywnych) dostarczyło empiryczne badanie jakości życia ludności Polski, przeprowadzone przez GUS w III kw. 1988 roku.

Można zatem stwierdzić, że doświadczenia polskie w zakresie pomiaru poziomu i jakości życia, które mogłyby być wykorzystane w egemplifikacji empirycznej koncepcji tablicy szachownicowej pomiaru dobrobytu społecznego istnieją.³ Są one bogatsze w zakresie badań nad poziomem życia i dość jeszcze ubogie, ale wystarczające do pierwszych analiz w zakresie jakości życia.

Jeśli proponowana tablica ma być podstawą numerycznego oszacowania dobrobytu społecznego jako wyniku określonych decyzji planistycznych, konieczne jest precyzyjne określenie wszystkich jej elementów. Tablica ta ujmuje pojęcie dobrobytu wyłącznie w dwuwymiarowej skali, według relacji: nakłady-wyniki. Niewątpliwie jest to najsilniejsze powiązanie w planowaniu społecznym pomiędzy decyzjami a rezultatami, określonymi mianem postępu społecznego. Jest to jednak maksymalne uproszczenie, które może niekorzystnie wpływać na zrozumienie istoty najważniejszej w tego typu badaniach, a mianowicie wyboru określonych wskaźników społecznych. W rzeczywistości występują bowiem wielopłaszczyznowe zależności potrzeb ludzi, szczególnie w zakresie jakości życia. Można się spodziewać, że w rezultacie dalszych prac nad wykorzystaniem proponowanej tablicy do badań nad dobrobytem społecznym otrzymamy zestawienie ilościowo-wartościowych czynników i mierników obejmujących m.in. poziom i jakość życia.

Główne przeszkody w zastosowaniu empirycznym teoretycznych propozycji dotyczących badań nad dobrobytem społecznym w Polsce były dotychczas związane nie tylko z brakiem zbiorów wskaźników (obiektywnych i subiektywnych) ale - przede wszystkim - z niepełną i absolutnie nieprzystosowaną do tego typu badań bazą informacji statystycznej o przebiegu procesów w dziedzinie życia społecznego.

Dotychczasowe prace badawcze dotyczące możliwości wykorzystania tablicy szachownicowej⁴ w zakresie poziomu i jakości życia dotyczyły konkretyzacji pojęć związanych z dwoma typami wskaźników oraz badania własności diagnostycznych mierników subiektywnych użytych w polskim badaniu jakości życia. Nie został zatem przekroczony etap, choć

³Należy także wspomnieć o pracach zespołu wrocławskiego pod kierunkiem prof. dr hab. M. Cieślak. Por. *Poziom życia - jakość życia. Prognozowanie rozwoju demograficznego*. Cz. III, ISiD, SGPiS, 1988.

⁴Por. T. Słaby: *Pomiar dobrobytu społecznego; Ocena użyteczności mierników subiektywnych w pomiarze dobrobytu społecznego*. Opracowania w podprogramie 09.09.17, część II tematu 17.06, Warszawa 1988 oraz 1989.

najważniejszy, ale ciągle o charakterze wstępnym, a mianowicie określenie zbioru wskaźników typu obiektywnego i subiektywnego. Szczególnie ten drugi typ wskaźników społecznych okazał się bardzo trudny do wykorzystania w statystycznej diagnozie jakości życia ludności Polski. A zatem należy zdawać sobie sprawę, iż w przyszłości muszą być dokonane dokładne rozstrzygnięcia w kwestiach definicyjnych, tym bardziej, iż należy także pamiętać o zmienności dynamicznej i przestrzennej wskaźników społecznych. Nie istnieją ustalone na stałe "dobre" zbiory wskaźników dla dowolnych warunków gospodarczo-społecznych (np. w warunkach destabilizacji gospodarczej konieczne są np. wskaźniki opisujące tzw. drugi obieg pieniądza).

Idea tablicy sprowadza się do porównania zasobów z efektami (jest próbą bilansu), przy czym efekty mają dwa oblicza: obiektywny i subiektywny. Będą zatem istniały dwa, a właściwie trzy systemy informacji: o posiadanych zasobach oraz o efektach ich istnienia i wykorzystania.

Przedstawmy obecnie - w dużym skrócie - wyniki dotychczasowych prac nad ustaleniem zbioru wskaźników obiektywnych i subiektywnych, przy czym więcej uwagi poświęcimy tym ostatnim. Wynika to z faktu, iż opracowania metodologiczne w zakresie ocen subiektywnych istnieją w znacznie mniejszym zakresie, co jest wynikiem ich całkowitego pomijania w dotychczasowych pracach GUS.

Zastosowanie wskaźników obiektywnych w badaniach nad poziomem życia wymagało wewnętrznego podziału ich zbioru. Wiązało się to z koniecznością pełniejszej oceny efektów planowania społecznego. Decyzje planistyczne tworzą jedynie tzw. infrastrukturę, czyli bazę dla zaspokajania konkretnych potrzeb. Efekty są m.in. funkcją istniejącej infrastruktury. Tak więc dokonano podziału na wskaźniki efektywnościowe i infrastrukturalne, a ich liczba wynosiła ok. 125. Takiego podziału nie zastosowano we wspomnianym badaniu poziomu życia przeprowadzonym przez ośrodek wrocławski.

W obu badaniach: warszawskim (określonym w skrócie ZMAD) i wrocławskim (Z-Gamma) przyjęto identyczną definicję badanej kategorii społecznej (poziomu życia ludności).⁵ Można ją traktować jako wzorcową (modelową) również i w projektowanym badaniu dobrobytu społecznego. Za podobną i wyczerpującą można uznać klasyfikację potrzeb oraz ich podział na grupy. Wskaźniki użyte w obu badaniach miały charakter wyłącznie naturalny (ilościowy). Projekt tablicy szachownicowej przewiduje użycie także wskaźników wartościowych, czego użyte narzędzia badawcze obu metod nie wykluczają. Na celowość użycia także wskaźników wartościowych wskazuje się także w badaniach warszawskich ze względu na rozbieżności pomiędzy

⁵Por. A. Luszczewicz: *Statystyka społeczna*. PWE, Warszawa 1988, s. 13.

wynikami badań a odczuciami społecznymi.

Wybór zestawu mierników może odbyć się dwoma sposobami: numeryczno-matematycznymi oraz heurystycznymi. W badaniu ZMAD wyboru wskaźników dokonał zespół 15 niezależnych ekspertów, w badaniu wrocławskim wybór został dokonany przez członków zespołu badawczego. Zastosowano zatem metody numeryczne, które - użyte po raz pierwszy w tego typu badaniach - przyniosły spójny i wyczerpujący zestaw wskaźników obiektywnych.

Nie istnieje możliwość jednoznacznej oceny, która z obu metod pomiaru poziomu życia jest "lepsza". Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż:

- w metodzie ZMAD baza informacji wejściowych obejmowała wszechstronny zbiór danych w podstawowych przekrojach, co nie tylko wzbogaciło możliwości interpretacyjne, ale stworzyło szansę uwzględnienia wpływu wielu czynników różnicujących w sposób pośredni i bezpośredni poziom życia;

- w przypadku zastosowania metody ZMAD oszacowane poziomy stopnia zaspokojenia potrzeb we wszystkich objętych badaniem grupach potrzeb są "usytuowane" w znacznej odległości od poziomu optimum, co należy uważać za bardziej zgodne z rzeczywistością. W zastosowaniu metody Z-GAMMA otrzymano wyniki zbyt optymistyczne.

Z dwóch tych adaptacji - do warunków polskich - metod pomiaru poziomu życia wskazać należy na dystansową metodę genewską (ZMAD) jako na tę, której użyteczność do pomiaru dobrobytu społecznego wydaje się dostarczać wyników zbliżonych do rzeczywistych.

Należy także dodać, iż w metodzie Z-GAMMA zaproponowano oparcie się na tzw. obiekcie wzorcowym, który wymaga jednak posługiwania się dość długim szeregiem czasowym. Określenie tendencji (wzrostu lub spadku) wymaga bowiem obserwacji z kilku kolejnych lat. Wybrany arbitralnie poziom idealnego roku miałby być uznany za pewnego rodzaju wzorzec i stanowić punkt odniesienia do porównań. Trudno wyobrazić sobie, aby w szeregu ostatnich, kolejnych kilkunastu lat w polskiej rzeczywistości można było wybrać taki idealny, modelowy rok i uznać poziom życia oszacowany dla tego roku za podstawę do porównań i przeliczeń.

Rzetelny obraz dobrobytu społecznego powstać może jedynie poprzez uzupełnienie badań poziomu życia oszacowaniem jakości życia. Na początku lat 80-tych rozwinięto w GUS przygotowania do pierwszego, polskiego badania jakości życia ludności Polski przy użyciu wskaźników subiektywnych.⁶

⁶Por. J. Rutkowski: *Jakość życia. Koncepcja i projekt badania*. Z Prac ZBSE GUS 1987, z. 162.

Koncepcja badania subiektywnych ocen jakości życia została oparta na fundamentalnej - w tym polu badań społecznych - hierarchicznej teorii potrzeb A. Masłowa, a podstawową definicją przyjętą w tym badaniu była "ocena stopnia zadowolenia, dokonywana bezpośrednio przez jednostkę, czyli subiektywna jakość życia, poziom zadowolenia, jaki uzyskuje człowiek z różnych sfer życia lub dziedzin aktywności".⁷ Z tak klasycznym ujęciem pomiaru jakości życia niewiele ma wspólnego badanie jakości życia przeprowadzone przez wspomniany wcześniej ośrodek wrocławski. W związku z tym nasze uwagi o wskaźnikach typu subiektywnego i ich ewentualnym wykorzystaniu do ocen jakości życia w tablicy szachownicowej dobrobytu społecznego oprzemy jedynie na badaniu GUS.

Należy - przede wszystkim - zwrócić uwagę, że pytania o subiektywne oceny miały różnorodny charakter, a mianowicie:

dział 4: szanse i perspektywy udanego życia w Polsce

dział 5: zadowolenie z różnych dziedzin życia oraz z życia jako całości

dział 6: ocena warunków życia i zaspokojenia potrzeb.⁸

Pomijając oceny typu infrastrukturalnego z działu 6, koncentracja uwagi dotyczyła informacji z działu 4 i 5. Szczególnie istotne wydają się odpowiedzi na pytania z działu 4 w kontekście ich wykorzystania w planowaniu społecznym. Dotyczą one ocen o charakterze ostrzegawczym, dające cenne informacje o chęci życia w warunkach niejako wcześniej stworzonych przez określone decyzje planistyczne. Odpowiedzi te, uwzględniając także opóźnienia czasowe stanowią mogą sygnały dla decyzji przyszłych. Odpowiedzi na pytania zawarte w dziale czwartym są kwintesencją frustracji społeczeństwa, barometrem odczuć społecznych, wywołanych wpływem wielu przyczyn. Ich wykorzystanie w budowie tablicy szachownicowej dobrobytu społecznego mogłoby znaleźć odzwierciedlenie - przede wszystkim - w korekcie oceny syntetycznej jakości życia.

Szczególnie przydatne byłyby natomiast odpowiedzi na pytania zawarte w dziale piątym. Dział ten zawiera ocenę globalną (stopień zadowolenia z życia-jako-całości) oraz 17 ocen szczegółowych dotyczących konkretnych pól i dziedzin życia człowieka. Badanie, przeprowadzone w III kw. 1988 roku, dostarczyło odpowiedzi od ponad 2600 osób w skali ogólnopolskiej, z 4 grup społeczno-zawodowych. Były to osoby z gospodarstw domowych, biorących udział jednocześnie w badaniach budżetów domowych, co stwarza możliwość dodatkowych analiz (np. modelowych). Respondenci w 35% mieszkali w dużych miastach (powyżej 100 tys. mieszkańców), a w 37% na

⁷ *Ibid.*, s. 15.

⁸ Dział 1-3 zawierały informacje o respondencie i jego gospodarstwie domowym.

wsi. Tylko ok. 6% miało wykształcenie wyższe, 63% nigdy nie wyjeżdżało za granicę.

Podstawowym narzędziem analizy statystycznej są rozkłady empiryczne ocen subiektywnych, przy czym - ze względu na jakościowy, niemierzalny ich charakter wykorzystano do ich opisu jedynie wskaźnik częstości. Wyniki wskazały na sytuację paradoksalną - w kontekście rezultatów badań nad poziomem życia, oszacowanym w niedalekiej odległości od progu minimum - a mianowicie: - ponad 50% respondentów było zadowolonych ze swojego życia, ogólnie rzecz biorąc; - oceny w trzech podstawowych dziedzinach życia przyniosły rezultaty pozytywne: ponad 60% respondentów zadawała sytuacja mieszkaniowa, ponad 40% było zadowolonych ze swej sytuacji materialnej, również ponad 40% dobrze ocenia stan zagospodarowania własnego gospodarstwa domowego w dobra trwałego użytku.⁹ W odpowiedziach na pytania zawarte w dziale 4, związanych z oceną aktualnych oraz perspektywicznych warunków życia w Polsce, wystąpiły - w większości - oceny negatywne. Z jednej więc strony pozytywne oceny zadowolenia z życia jako całości, z drugiej - odpowiedzi negujące szanse dalszego życia i rozwoju we własnym kraju. Ocena globalna, traktowana w tego typu badaniach jako zmienna o charakterze endogenicznym, była nieistotnie statystycznie uwarunkowana podstawowymi cechami typologizującymi (typ gospodarstwa domowego, miejsce zamieszkania, typ biologiczny rodziny, płeć, wiek, wykształcenie, stan cywilny, liczba osób w gospodarstwie). Wskazuje to na fakt wysokiej autonomiczności ocen subiektywnych, co w zasadzie należy uznać za cechę pozytywną, ale jednocześnie należy z dużą ostrożnością wykorzystywać wyniki badań jakości życia, opartych na wskaźnikach subiektywnych w ocenach korygujących dobrobyt społeczny. Niezależność ocen subiektywnych od ogólnie uważanych za je warunkujące czynników zewnętrznych, nakazuje wykorzystywać je np. w planowaniu społecznym, ostrożnie. Potwierdzają to także wyniki analizy dwustronnej zależności korelacyjnej pomiędzy oceną globalną a poszczególnymi ocenami z działu czwartego. Również i w tym przypadku otrzymano b. niskie poziomy miary korelacji, co potwierdza wcześniejsze stwierdzenie, iż ocena globalna nie powstaje w zależności od ocen szczegółowych dziedzin i sama - jako taka - nie ma wpływu na inne oceny. Poziom miernika ogólnej oceny z życia jako całości musi być zatem - w badaniach nad dobrobytem społecznym -

⁹Wartości miary zależności korelacyjnej, jaką można było w tym przypadku oszacować, a mianowicie współczynnika zbieżności Czuprowa, wskazywały na bardzo niską zależność oceny globalnej od ocen z wymienionych trzech dziedzin szczegółowych.

na to również wyniki analizy modelowej, gdzie modele wyjaśniające wpływ zróżnicowania zbioru zmiennych obiektywnych i subiektywnych na ocenę globalną charakteryzowały się stosunkowo niską determinacją.

Dobrobyt społeczny, utożsamiany z poziomem i jakością życia, jest kategorią niezwykle trudną do kwantyfikacji. Polskie próby w tym zakresie wskazują na fakt, iż występują nie tylko trudności z wyborem metod i narzędzi pomiaru, z doбором odpowiednich zbiorów wskaźników, z brakiem danych statystycznych, ale również z opisem mechanizmów kształtujących rzeczywiste przyczyny występowania określonych stanów subiektywnych, składających się na jakość życia. Zastosowane proste i bardziej złożone procedury statystyczne wykazały, że opinie subiektywne poddają się z dużym oporem empirycznemu opisowi. Mogą być wartościowymi miernikami jakości życia w wyłącznie w warunkach stabilnych i po spełnieniu wymogu ciągłości w prowadzeniu badań.

A zatem interesująca propozycja prof. dr hab. T. Przepiszewskiego zestawienia - w dwuwymiarowej skali tablicy - danych o dziedzinach wytwarzania oraz wielkości dobrobytu społecznego wymaga, w warunkach polskich, wielu prac przygotowawczych oraz ustaleń metodologicznych. Wypełnienie pól szachownicowej tablicy stworzyłoby zbiór wyczerpujących danych o źródłach i efektach decyzji mających na celu zaspokojenie potrzeb społeczeństwa. Propozycja ta jest niewątpliwie bardzo ciekawa i użyteczna, a jej realizacja empiryczna bardzo - w przeszłości - pożądana.

SUMMARY

The content of the article relates the author's attitude to Professor T. Przepiszewski's concept of measuring the welfare in Poland through the construction of so-called chess table joining the outlays in the domains of creating this welfare and the outcomes (elements of the level and quality of life). In particular, attention is concentrated on the possibility of utilizing the existing studies on the level and quality of life in Poland in order to create a set of social indexes of the objective and subjective types. The latter ones are given the most space and their high autonomy and resistance in diagnosing the states of satisfaction are pointed out. In connection with this, limited possibilities of their application in the improvement of social welfare are indicated. Therefore, this interesting and useful concept calls for a number of preparatory works before it is empirically introduced which would be advisable from the point of view of making decisions referring to this sphere of social life.

